

Terror, kollaboratsioon ja vastupanu

Tatiana Zhurzhenko

30 May 2023

24. veebruaril 2022 tungisid Vene väed Ukrainasse ja okupeerisid järgmistel kuudel suured alad riigi põhja-, idaja kaguosas. Kuid Ukraina armee vastupanu sundis aprilli alguseks Venemaa sõjalise juhtkonna viima väed välja Tšernihivi, Sumõ ja Kiievi oblastist ning Harkivi oblasti osadest. Seejärel, pärast Ukraina vasturünnakut septembris, vabastati Harkivi oblast peaaegu tervikuna okupatsioonist. Novembris suruti Vene väed välja Hersonist, ainsast oblastipealinnast, mis venelastel oli õnnestunud pärast invasiooni vallutada. Okupeeritud Ukraina territooriumid kagus - osa Hersoni, Zaporizžja, Luhanski ja Donetsk oblasti - on sellegipoolest jäänud Vene kontrolli alla. Pärast 23.-27. septembri võltsreferendumeid annekteeris Moskva need neli Ukraina oblastit ja kuulutas Vene Föderatsiooni osaks.

Mida me teame Venemaa muutuvatest eesmärkidest ja poliitikast vastokupeeritud territooriumidel? Kuidas okupandid kombineerivad repressioone, propagandat ja humanitaarabi, et saavutada kohaliku elanikkonna lojaalsus? Milliste dilemmaade ees seisavad Ukraina kohalikud võimud, kohalikud ettevõtted ja haridusasutused Vene okupatsiooni tingimustes? Kuidas nad langetavad raskeid valikuid vastupanu ja kollaboratsiooni, eneseohverduse ja enesesäilitamise vahel?

2014. aasta okupatsioon

2014. aastal annekteeris Venemaa Krimmi ja kehtestas oma ülemvõimu Donetsk ja Luhanski oblasti osades. Pärast 2022. aasta veebruari kasutab Venemaa mitmeid meetodeid, mida rakendas sealgi. Aga samuti leidub olulisi erinevusi.

Krimmi okupeerimisel 2014. aasta kevadel kasutati ära poliitilist kriisi Ukrainas ja venemeelset mobiliseerumist poolsaarel. Krimmi territoorium annekteeriti kiiresti korraldatud kvaasireferendumiga, mida - kuigi seda rahvusvaheliselt ei tunnustata - kasutati Krimmi Vene Föderatsiooniga „ühendamise“ legitimeerimiseks. Anneksioon teostati peaaegu ilma vägivallata ja Moskva väitis, et pole sõjaliselt sekkunud. Aasta hiljem tunnistas Putin avalikult, et Krimmis viidi tegelikult läbi „erioperatsioon“.

Krimmi elanikud said üleöö Venemaa kodanikeks; Vene passi tagasilükkamine oli keeruline ja kallis. Krimmi integreerimine Venemaa poliitilisse, õigusja haldussüsteemi leidis aset nädalatega. Repressioonid olid suunatud ukrainameelsete ja krimmitatari aktivistide vastu, kellest paljud lahkusid poliitilistel põhjustel Krimmist, samal ajal kui ülejäänud elanikkond võideti enda poolele parema elu lubadustega.

Donbassi osade okupeerimine käis teisiti. Moskva toetas 2014. aasta kevadel kõikjal Ida-Ukrainas venemeelseid separatiste, võimaldades neil Luhanski ja Donetskis linnas välja kuulutada „rahvavabariigid“ (nn LNR ja DNR). Kui Ukraina armee üritas taastada Kiievi kontrolli mässuliste piirkondade üle, sekkus varjatult Vene sõjavägi. Tulemuseks oli sõda Ukraina relvajõudude ja Venemaa toetatud separatistide vahel, milles sai surma 14 000 inimest ja miljonid kaotasid kodu.

Erinevalt Krimmist ei püüdnud aga Moskva enda võimule alluvaid Donetskis ja Luhanski osi annekteerida. Moskva nõudis Ukraina konstitutsiooni reformimist, nii et „rahvavabariigid“ integreeritaks Ukrainaga kui autonoomsed üksused ja neid legitimeeritaks juhtkonna valimistega. Ka Kiiev soovis need piirkonnad taasintegreerida, kuid teistsugustel tingimustel. Kiiev rõhutas, et kooskõlas Ukraina konstitutsiooniga saavad valimised toimuda ainult siis, kui Ukraina on taastanud kontrolli piiri üle Venemaaga.

Ukraina institutsioonide ja esindajate mõjuvõim „rahvavabariikides“ kahanes väga kiiresti. Kuigi ametlikku anneksiooni ei toimunud, viisid Moskva sõjalised, poliitilised ja majanduslikud abinõud – eriti Vene passide jagamine kohalikule elanikkonnale – selleni, et separatistlikud territooriumid integreeriti *de facto* Venemaa Föderatsiooniga.

Ukraina ei aktsepteerinud Krimmi annekteerimist ega Donbassi osade okupeerimist. Sellegipoolest olukord 2015. ja 2022. aasta vahel mõnevõrra stabiliseerus. Kiiev leppis sellega, et okupeeritud territooriumide tagasisaamine on võimalik ainult poliitiliste ja diplomaatiliste kanalite kaudu. 2016. aastal asutas Ukraina ajutiselt okupeeritud territooriumide ministeeriumi, mille ülesanne oli neis piirkondades ja kontaktjoonel elavate Ukraina kodanike, aga ka sisepagulaste kaitsmine.

Habras stabiilsus lõppes järsult 21. veebruaril 2022, kui Venemaa tunnustas ametlikult Donetskis ja Luhanski „rahvavabariike“ ning lubas neile sõjalist toetust Ukraina „sissetungikatsete“ vastu. Seejärel, 24. veebruaril, alustas Venemaa Ukraina täiemahulist ründamist, mida nimetas „erioperatsiooniks“. Sealtpäele on Krimm ja „rahvavabariigid“ toimunud hüppelauana mitte ainult sõjalisteks operatsioonideks, vaid ka kontrolli kehtestamiseks vastokupeeritud territooriumide üle. Põgenenud Ukraina kodanikke hoitakse seal nn filtratsioonilaagrites ning sealseid vanglaid kasutatakse Ukraina aktivistide ja sõjavangide kinnipidamiseks. Opetajaid saadetakse vene keele ja ajaloo õppustele Krimmi ning ukraina lapsed käivad seal „patriootilise ümberõppe“ suvelaagrites.

Kohalike eliitide hiljutist kogemust integratsioonist Venemaa poliit-, õigusja haldussüsteemiga kasutatakse nüüd vastokupeeritud territooriumidel. Ametiisikuid DNR-ist ja LNR-ist saadeti korraldama referendumeid Donetskis ja Luhanski oblastites ning Krimmi ja Sevastopoli ametiisikud osalesid referendumite organiseerimisel Hersonis ja Zaporizžjas.

2022. aasta okupatsioon

Erinevalt 2014. aastast üritab Venemaa praegu avalikult täiemahulist sõjalist invasiooni. Ta ei varja enam territoriaalse laienemise eesmärki – neoimperialistlikku maadehõivamist, mida õigustab üksnes ajalooliste argumentidega. Kuid selles uues faasis

on Venemaa katseid kasutada juba Krimmis ja Donbassis rakendatud poliitilisi instrumente saatnud kõigest piiratud edu.

„Rahvavabariikide“ stsenaarium nurjus paar nädalat pärast invasiooni algust. Venemaal puudus kontroll oblastipealinnade üle (v.a Herson) ja tal ei õnnestunud mobiliseerida kriitilist osa kohalikust eliidist. Hersonis võttis oblastinõukogu suure enamusega vastu deklaratsiooni, mis kinnitas Ukraina, sh Hersoni oblasti territoriaalset terviklikkust. Hersoni linnanõukogu toetas deklaratsiooni ja rajooniprokurör algatas kriminaaluurimise Venemaa vastu seoses Ukraina territoriaalse terviklikkuse rikkumisega. Järgnevatel nädalatel leidis Hersonis aset mitu suurt meeleavaldust okupatsiooni vastu, mis näitasid, et avalikku toetust „rahvavabariikide“ stsenaariumile pole.

Järgmine saadaval alternatiiv olid referendumid okupeeritud territooriumidel, aga need tekitasid Kremlile suuri probleeme. Erinevalt Krimmi referendumist 2014. aastal tuli need läbi viia täieliku sõja tingimustes. Pealegi ei langenud tegelik rindejoon kokku nende territoriaalsete üksuste piiridega, mida Moskva plaanis annekteerida. Kui Hersoni ja Luhanski oblastid olid suuresti Venemaa kontrolli all, siis olulised osad Donetsk ja Zaporizžja oblastitest (sh Zaporizžja linn) olid vallutamata. Nende Ukraina osade annekteerimine, mida Venemaa ei kontrollinud, tähendas „sõjalise eriooperatsiooni“ muutmist millestki Vene piiride taga toimuvast sõjaks iseenda territooriumil.

Et referendumid paistaksid rahva tahte usutava avaldusena ja aitaksid niimoodi legitimeerida Moskva territoriaalseid vallutusi, tuli need hoolikalt ette valmistada. Selle ülesande lahendamist juhtis Sergei Kirijenko, presidendi administratsiooni ülema esimene asetäitja sisepoliitika alal, kelle vastutusalasasse anti 2022. aasta aprillis Donbass ja teised vastokupeeritud territooriumid. Pändi kokku meeskond inimestest, kellel oli kogemusi võltsvalimiste korraldamisega Venemaal. Kremli poolt ametkondlikuks kasutamiseks tellitud küsitlused näitasid, et toetus Vene anneksioonile on madal, mis tähendas, et tarvis oli suurt propagandatööd võitmaks vähemalt mõnel määral elanikkonna ja kohalike eliitide poolehoidu. Ka korralduslikke probleeme oli palju: lojaalse haldusaparaadi puudumine; ukrainlaste passiivne ja aktiivne vastupanu, sh sabotaaziaktid; liikuv rindejoon.

Need raskused sundisid referendumeid ikka ja jälle edasi lükkama. Spekulatsioonid intensiivistusid enne 9. mai „võidupüha“, mida Moskva on traditsiooniliselt kasutanud ära venemeelsete tunnete üleskütmiseks endistes liiduvabariikides. Kuna „sõjalist eriooperatsiooni“ kujutati sõjana „Ukraina natsismi“ vastu, siis oleks see kuupäev andnud ideaalse võimaluse tähistada „vabastatud“ Ukraina valikut saada Venemaa osaks. Aga oli selge, et aeg pole küps. Venelaste määratud „sõjalis-tsiiviiladministratsiooni“ esimehe asetäitja Hersonis soovitas isegi annekteerida piirkond presidendi määrusega, ilma rahvahääletuseta – mida Lääs poleks ju niikuinii tunnustanud. Sellegipoolest eelistas Moskva hoida ülal seaduslikkuse fassaadi.

Vene meedias käisid spekulatsioonid ja kuulujutud kuni suveni. Vihjati, et pärast referendumid muutuvad Hersoni ja Zaporizžja okupeeritud osad „PõhjaTauriaks“, millega taastataks tsaariaegse provintsi piirid. [1] Teised väitsid, et Kreml kaalub nelja annekteeritud territooriumi ühendamist uueks föderaalpiirkonnaks.

Oodati, et rahvahääletus leiab aset septembri alguses, ühel ajal kohalike ja piirkondlike

valimistega Venemaal. Selle asemel saavutas Ukraina vasturünnak Harkivi oblasti peaaegu täieliku vabastamise. 5. septembril lükati Hersoni oblastis referendum „julgeolekukaalutlustel“ edasi. Kaks päeva hiljem ütles Uhtse Venemaa parteijuht Andrei Turtšak, et „õige ja sümbolne“ oleks korraldada referendum 4. novembril, Venemaa rahvusliku ühtsuse päeval.

Aga Kreml ei näinud mõtet enam venitada. Ukraina vasturünnak sundis Moskvat korraldama referendumeid sellest hoolimata, et ükski neljast piirkonnast polnud täielikult kontrolli all. Kaugel sellest, et olla lõppakord, mis konsolideerinuks Vene võimu okupeeritud territooriumide üle, paistsid referendumid meeleheitliku pingutusena säilitada lahinguväljal *status quo*'d ning heidutada Kiievi pealetungi.

Referendumid korraldati neljas osaliselt okupeeritud piirkonnas 23. ja 27. septembri vahel. Pole üllatav, et Moskva väljakuulutatud tulemused näitasid peaaegu täielikku toetust anneksioonile, ulatudes 99,23%-st Donetskis ja Luhanski oblastis kuni 87,05%-ni Hersoni oblastis. Rahvusvaheline üldsus lükkas referendumid tagasi kui farsis ning nendega pole õnnestunud anda isegi piiratud legitiimsust Vene võimule Ukraina kohaliku elanikkonna üle.

30. septembril liidendati need territooriumid ametlikult Venemaaga. Kasutades referendumeid panuste tõstmiseks, ähvardasid Vene ametiisikud „kasutada kõiki võimalikke vahendeid“, et vastomandatud territooriume kaitsta. Aga novembris kaotas Venemaa kontrolli Hersoni, ainsa oblastikeskuse üle, mis tal oli 2022. aastal õnnestunud okupeerida. Anneksioonil, mis oli mõeldud kordama 2014. aasta „edukat“ Krimmi stsenaariumi, ei õnnestunud stabiliseerida olukorda kohapeal ega tagada Moskva kontrolli okupeeritud territooriumide üle.

Anneksioon tekitas Venemaale probleemi: kuidas taas üles ehitada suurt sõjast laastatud territooriumi? See tekitas ka õiguslikke dilemmasid. Kuna annekteeritud territooriumide piire pole selgesti määratletud, on Venemaa ühepoolset väljakuulutatud uued riigipiirid muutunud ähmaseks. Pealegi on suured osad Venemaa kahmatud uutest territooriumidest nüüd „Ukraina okupatsiooni“ all, samal ajal kui kahe „rahvavabariigi“ kvaasiriiklus on lammutatud. Illegaalsusest hoolimata on anneksioon nende territooriumide ukraina elanikkonna jaoks tekitanud uue reaalsuse, mis jätab vähe ruumi kompromissidele ja sunnib inimesi langetama lõplikke otsuseid.

Ukraina riigi reaktsioon

2014. aasta poliitiline kriis Ukrainas nõrgestas riigiinstitutsioone ning massiivne Ukraina-vastane propaganda ajas elanikkonna idas ja lõunas segadusse. Kuid 2022. aastal on Ukraina riik ja Ukraina kodanikuühiskond näidanud üles suurt vastupidavust. Armeed on paremini valmistunud ja puudub venemeelne rahvalikumine altpoolt.

Ukraina riigi reaktsioon Vene okupatsioonile on nüüd samuti olnud ühtsem. Kiievi peamiseks strateegiaks on jäänud okupeeritud alade vabastamine sõjaliste vahenditega, kuna on vähe lootust neid tagasi saada Venemaaga läbi rääkides. Ukraina valitsus ei saa just palju ära teha Vene poliitikate vastu okupeeritud territooriumidel, peale püüu säilitada Ukraina kodanike lojaalsust ning ära hoida kollaboratsiooni. Valitsus püüab leida viise, kuidas okupeeritud territooriumide kohaliku elanikkonnaga suhelda, ning rõhutab

kodanikele, et riik ei ole neid hüljanud. Ta õhutab inimesi okupantide kuritegusid (nagu omandi ja viljasaakide röövimine) dokumenteerima ning toetab kohapealset vastupanu.

Reintegratsiooni ministeerium püüab aidata okupeeritud, sissepiiratud ja sõjast laastatud piirkondade inimestel põgeneda Ukraina kontrolli all olevatele territooriumidele ja pakub sisepagulastele tuge. Ministeerium teeb jõupingutusi, et vägisi Venemaale viidud Ukraina kodanikud (eriti lapsed) saaksid tagasi pöörduda. Samal ajal jagatakse nõuandeid, kuidas käituda küüditamise korral, kuidas okupeeritud alade mehed saaksid vältida mobiliseerimist ning millist käitumist peab Ukraina kollaboratsioonismiks ja kuidas vältida pealesunnitud kollaboratsiooni. Valitsus hoiatas juba varakult, et iga Ukraina kodanik, kes osaleb referendumiga korraldamises, võetakse vastutusele.

Pensione ja muid sotsiaaltoetusi makstakse nüüd ilma alandavate isikutõendamise protseduurideta, ükskõik kus õigustatud isik asub. Okupeeritud linnade valitsused on kolinud Kiievi kontrollitud territooriumile ja peavad sidet oma kodanikega Telegrami ja muude kanalite kaudu. Näiteks on Mariupoli linnavalitsus avanud keskused mitmes Ukraina linnas, kus sisepagulased saavad koguneda ja kus neil antakse tuge. Samamoodi asutati Hersoni põgenikele keskus Zaporizžjas.

Humanitaarolukord vastokupeeritud territooriumidel

Olukord okupeeritud aladel varieerub suuresti ja muutub sageli dramaatiliselt. Otsustavad tegurid on okupatsiooni kestus, sõjaline olukord ja lähedus rindele ning hävingu ja depopulatsiooni määr. Okupeeritud piirkonnad Kiievi, Sumõ ja Tšernihivi oblastis Põhja-Ukrainas vabastati kõigest nelja nädalaga. Venemaa ei püüdnudki seal tõsiselt kehtestada venemeelset administratsiooni ega võita elanikkonna lojaalsust. Selle asemel koheldi kohalikke elanikke vahet tegemata kui potentsiaalseid partisane ja sabotööre. Neid, kes paistsid kahtlased, piinati ja tapeti, naisi, lapsi ja vanainimesi hoiti päevade ja nädalate kaupa kinni, sageli ebainimlikes tingimustes.

Paljud linnad, mille Vene väed vallutasid, tehti suurel määral maatasa. Kolm näidet on Mariupol Donetski oblastis, Izjum Harkivi oblastis ja Rubižne Luhanski oblastis. Enamus elanikkonnast on põgenenud ja paigalejäänute olukord on raske. Izjum, mis on alates septembrist Ukraina kontrolli all tagasi, taastub sõjahaavade visalt. Rubižnes, mis on veel Vene okupatsiooni all, kardavad kohalikud rindejoone lähenedes ägedaid lahinguid. Mariupolist on Moskva püüdnud teha taastustöö musternäidet, aga igapäevaelu on seal endiselt ränk.

Hersoni oblast ja osad Zaporizžja oblastist langesid Vene sõjaväe kätte ilma suuremate lahinguteta. Aga sealtpeale on humanitaarolukord märgatavalt halvenenud. Pärast mitut väljarännulainet oli augustiks jäänud Hersoni linna ainult kolmandik elanikkonnast. Oktoobris, kui venelased otsustasid taganeda, tühjendas sunniviisiline „evakuatsioon“ linna veelgi.

Kõikjal vastokupeeritud territooriumidel elatakse hirmus ja julgeolekupuuduses. Pärast Ukraina riigivõimu kõrvaldamist muutusid rüüstamised ja vägivald igapäevaelu osaks. See, mida Ukraina väed ja võimud pärast Hersoni tagasivõtmist avastasid, kinnitas (ja ületas) vahetute tunnistajate teateid. Näiteks leiti mitmeid piinakambreid.

Okupandid täidavad võimuvaakumi omal moel. Tänavatel patrullivad „Donetski Rahvavabariigi“ miilitsad või tšetšeenide juhi Ramzan Kadõrovi kurikuulsad üksused. Okupeeritud territooriumidel rakendatakse ka Vene rahvuskaarti (Rosgvardija). Okupandid ehitavad üles uut politseiväge, värvates inimesi ka laialisaadetud Ukraina politseist. Need väed pole võimelised tagama avalikku julgeolekut ega võitma elanikkonna usaldust – vastupidi, sageli osalevad nad igapäevases kuritegevuses.

Paljud inimesed kaotasid töökoha, kui ettevõtted lõpetasid töö või minema kolisid. Okupatsiooni esimestel kuudel said avaliku sektori töötajad – arstid, õpetajad, sotsiaaltöötajad – sageli oma palga kätte kas hilinemisega või jäid palgata. Samuti hilinesid pensionid ja lastetoetused või neid kärbiti. Isegi kui raha kanti üle, ei saanud sageli sularaha välja võtta. Peagi hakkasid okupandid avaldama avalikele institutsioonidele survet ning määrama ametisse Venemaale lojaalset kaadrit. Eesmärgiks oli lõigata läbi kõik sidemed Ukraina riigiga ning muuta inimesed sõltuvaks hoopis sellest, mida okupantidel on jagada. Pensione ja sotsiaaltoetusi sunniti välja võtma rublades.

Moskva propaganda väitis, et Ukraina valitsus on oma kodanikud hüljanud. Paljudel Ukraina pensionäridel, eriti maapiirkondades, pole pangaarvet. Enne Vene invasiooni said nad oma pensioni kätte sularahas kohalikest postkontorist. Ainuüksi Hersoni oblastis sõltusid 70 000 pensionäri postiteenistusest. Augustis, kui kojukanne muutus järjest raskemaks, lõpetas Ukrpošta tegutsemise okupeeritud territooriumidel. Osalise lahendusena võimaldab Ukraina sotsiaalministeerium nüüd pensionäridel avada sotsiaaltoetuste jaoks internetipanga arveid. Niipea kui pensionärid okupeeritud territooriumidelt lahkuvad, saavad nad oma pensioni sularahas kätte.

Paljudes kohtades on kannatada saanud vee-, elektri ja kohaliku keskkütte võrk. Tuntuim näide on Mariupol, aga olukord on paljudes väiksemates linnades samasugune. Arsti juurde on väga raske pääseda. Paljud arstid on põgenenud ja haiglatel pole ravimeid, sidemeid ega paljutki muud. Mais oli Hersonis suletud 90% apteekidest. Ravimeid vähipatsientidele, diabeetikutele ja teistele kroonilistele haigetele pole okupeeritud territooriumidel kusaagilt võtta.

Probleeme on toiduvarustusega. Enamik Ukraina supermarketeid okupeeritud territooriumidel pani pärast invasiooni ukseid kinni katkestatud tarneahelate ja okupantide surve tõttu. Esimestel kuudel tõusid tarbekaupade hinnad lakke. Ainult kohalikud farmerid pakkusid taskukohaste hindadega puuja juurvilju – aga üksnes seetõttu, et nad ei saanud neid enam turustada Ukraina vabadesse piirkondadesse. Tänavakaubandus, defitsiit ja järjekorrad paistsid paljudele tagasipöördumisena 1990ndatesse. Kuigi vahepeal on muutunud kättesaadavaks Venemaalt sisse veetud ja Vene poekettide toidukaubad, ei ole igapäevakaupade saadavus kaugeltki tagasi varasemal tasemel. Lisaks kõigele sellele põhjustab sõjategevus tõsiseid keskkonnaohte, eriti metsaja põllutulekahjusid ja veereostust. Laialt on levinud miinioht. Vabastatud piirkondades kulub miinide kõrvaldamisele aastaid. See avaldab suurt mõju põllumajandusele. Suvel olid demineerimisüksused sunnitud põletama viljapõlde, mis olid koristusküpsed. Rääkimata sellest, milline mõju võiks olla õnnetusel okupeeritud Zaporizžja tuumajaamas.

Vene kord okupeeritud territooriumidel

Seal, kus rindejoon on stabiliseerunud, on Venemaa hakanud sisse seadma „sõjalis-tsiiviladministratsioone“, mis on mõeldud asendama Ukraina võimuorganeid. Kuid algul jätkasid Ukraina ametiasutused paljudes kohtades tööd piiratud pädevustega. Kuna peaaegu keegi ei tahtnud okupatsioonivägedega koostööd teha, siis sai ainult nõnda jätkata munitsipaalsete põhiteenuste pakkumist. Näiteks Hersoni linnavalitsus jätkas Ihor Kolõtšajevi juhtimisel tööd veel peaaegu kaks kuud pärast linna vallutamist. Alles 25. aprillil võtsid okupandid linnavalitsuse hoone üle ja eemaldasid Ukraina lipu.

Sageli okupandid röövisid ja piinasid poliitikuid, ametiisikuid ja ajakirjanikke, et veenda kohaliku elu tegelasi kollaboratsiooni tähtsuses. Üks esimesi ja kuulsamaid juhtumeid oli Melitopoli linnapea Ivan Fjodorov, kes rööviti 11. märtsil. Järgmisel päeval nõudsid umbes 2000 inimest okupeeritud linnas avalikult tema vabastamist. Peagi vahetati ta üheksa sõjavangi vastu ning Ukraina president autasustas teda selle eest, et ta ei alistunud füüsilisele ja psühholoogilisele survele. Pärast seda on röövitud ja arreteeritud sadu inimesi; mõned viidi minema kodudest kollaborantide koostanud aadressinimekirjade järgi; teised võeti kinni, kui kontrollpunktides oli kontrollitud nende nutitelefone või kui neid oli filtreerimislaagrites üle kuulatud.

Mõned kinnipeetud lasti hiljem, sageli pärast peksmist ja piinamist vabaks, kuid teised on jäänud kadunuks või leitud surnuna. Ainuüksi Zaporizžja oblastis jäi ametlikel andmetel märtsi ja juuli vahel kadunuks 415 inimest. Kõige suuremas ohus on Euromaidani aktivistid ja inimesed, kes on tuntud oma ukrainameelsete seisukohtadega, Ukraina rahvuslike organisatsioonide liikmed ja sõjaveteranid. Okupandid kardavad, et nad võivad asutada põrandaaluse vastupanuliikumise.

Üheks venelaste abinõuks Ukraina elanikkonna kuulekuse kindlustamisel on olnud humanitaarabi. Muster on olnud igal pool ühesugune. Esiteks, juba sisse seatud toidutranspordi kanalid blokeeriti, et kutsuda esile puudus. Tõkestati Ukrainast saabuvat abi, mõnes kohas varastati toidukaupu ning pakendati need ümber Vene abina. Lõpuks hakkasid veoautod Venemaalt toitu vedama ning okupandid esitlesid ennast heategijatena.

Teiseks abinõuks on olnud kohalike, iseäranis haavatavate ühiskonnagruppide lojaalsuse ostmine. Paljud pensionärid said ühekordset toetust. 9. mai „võidupüha“ puhul andis Putin välja määruse, millega kõikidele „Suure Isamaasõja“ veteranidele „vabastatud territooriumidel“ anti 10 000 rubla (130 €). Kaadreid inimestest, kes neid raasukesti tänuga vastu võtsid, keriti järjest uutes Vene riiklikes telekanalites, mida hakati edastama ka okupeeritud territooriumidel.

Informatsiooni kontroll ja propaganda on olnud peamised vahendid, millega kehtestada püsiv võim okupeeritud territooriumide üle. Kohe pärast invasiooni lülitasid okupandid Ukraina telekanalid välja. Nende sagedusi kasutavad nüüd Vene jaamad. Ule on võetud ka mõned kohalikud ajalehed. Mariupolis panid okupandid avalikesse kohtadesse suured ekraanid, et vähestele kohale jäänud elanikele kinnitada Moskva versiooni linna hõivamisest.

Sama tähtis on kontroll telefonija internetiside üle. Juuni alguses sunniti Hersoni oblasti kohalikku mobiilja internetiside pakkujat ChersonTelekomi katkestama ühendused Ukraina võrguga. Oblasti võrgu ühendas hiljem Vene võrguga teenusepakkuja, mis oli

2014. aastal asutatud spetsiaalselt Krimmi jaoks. Novembris Hersonist taganedes hävitasid Vene väed kogu telekommunikatsiooni ja interneti infrastruktuuri.

Muudel okupeeritud aladel kontrollib Venemaa kommunikatsiooni ja andmevooge ning on kehtestanud tsensuurirežiimi, mis on karmim kui Vene Föderatsioonis endas. Facebook, Instagram ja Twitter on blokeeritud, nagu paljudes kohtades ka Google ja YouTube. Sõnumiteenus Viber, mida Ukrainas kasutatakse palju pangaga suhtlemiseks, on samuti blokeeritud. Käib pealtkuulamine ja jälitustegevus. Kuna Ukraina SIM-kaardid enam moblades ei toimi, peavad inimesed soetama uued kaardid Vene pakkujatelt. SIM-kaarte müüakse ainult isikutunnistuse ettenäitamisel, mis tähendab, et igasugune tegevus on jälgitav. Nüüd saavad Vene eriteenistused hoida silma peal kõikidel telefonikõnedel ja internetiliiklusel.

Toimub ka okupeeritud territooriumide majanduslik eraldamine. Ukraina pangad pidid oma kohapealsed harud sulgema ja neile pääseb nüüd ligi ainult internetis, kui üldse. Kevadel muutus hrõvna sularahaautomaatides haruldaseks. Mai lõpul teatasid okupandid rubla sisseviimisest Hersoni oblastis, esialgu Ukraina hrõvnaga paralleelselt. Okupatsioonivõimud maksid pensione, toetusi ja palku ainult rublades. Kohalikud ettevõtjad sunniti avama rublakontosid ja sooritama kõiki rahaülekandeid rublades. Kuid hoolimata kaupmeestele ja turukauplejatele avaldatud survest jäi eelistatud väeringuks veel pikka aega hrõvna. Pärast 2023. aasta 1. jaanuari on hrõvna kasutamine okupeeritud aladel keelatud.

Juuni alguses teatas Vene riiklik pank Promsvjazbank, et avab harud Donetski ja Luhanski oblasti vastokupeeritud osades. Kuna Promsvjazbank on Lääne sanktsioonide all ega saa enam väljastada Visa ja Master Cardi krediitkaarte, peavad elanikud leppima Vene maksesüsteemiga Mir. Kuid teised Vene pangad on olnud okupeeritud territooriumidel tegutsemise suhtes kõhklevad. Ainult Lõuna-Osseetias registreeritud halva mainega MRB pank, millel on juba mitu aastat olnud harud kahes „rahvavabariigis“, teatas juuli lõpul, et avab haru Hersoni oblastis.

Pärast nelja Ukraina oblasti anneksiooni septembri lõpul muutus nende lõimimine Vene finantssüsteemiga möödapääsmatuks. 2022. aasta detsembris avas Venemaa keskpank okupeeritud territooriumidel oma harud. Ka Venemaa föderaalne maksuamet on nüüdseks avanud kontorid okupeeritud territooriumidel.

Juba enne anneksiooni oli okupatsioonivõimu tähtsaks konsolideerimisvahendiks kohaliku elanikkonna „passistamine“. 25. mail andis president Putin välja määruse, mis lihtsustas Vene passide väljastamist Hersoni ja Zaporizžja oblastis. Samasugused reeglid on kehtinud kahele „rahvavabariigile“ alates 2019. aastast. Ometi pole Vene passid osutunud populaarseks: entusiasmi uue kodakondsuse suhtes pole piiranud mitte üksnes lojaalsus Ukrainale, vaid ka hirm vägisi Vene sõjaväkke võtmise ees. Seetõttu on Vene võimud suurendanud survet passide vastuvõtmiseks. Igaüks, kellel on mõni äri, ükskõik kui väike, pidi selle ümber registreerima Vene seadusandluse järgi. Selleks, nagu ka auto numbrimärgi registreerimiseks ja maa müümiseks, peab olema Vene pass.

Pärast annekteerimist said kõik okupeeritud territooriumide elanikud automaatselt Venemaa kodanikeks. Nii nagu Krimmi annekteerimise puhul 2014. aastal anti neile, kes lükkasid Vene kodakondsuse tagasi, aega üks kuu oma otsuse registreerimiseks.

„Pehme võim“: sümbolite poliitika

Okupatsioonipoliitika keskne element on venestamine. See puudutab keelt, kultuuri ja ajalugu. Tänavanimed, tänavareklaam, ametlikud dokumendid ja meedia on nüüd venekeelsed; ukraina keele avalikku kasutamist nähakse märgina ebalojaalsusest. Muuseumide, kultuurikeskuste ja raamatukogude etteotsa on pandud uus, venemeelne juhtkond. Paigale jäänud ukraina kunstnikke, kirjanikke ja muusikuid on sunnitud tegema koostööd. Need, kes keelduvad, riskivad oma eluga. Septembris lasid Vene sõdurid Hersonis maha dirigent Juri Kerpatenko, kes oli keeldunud osalemast kontserdil. Harkivi oblastis tapsid okupandid kirjanik Volodõmõr Vakulenko. Tema surnukeha leiti pärast Izjumi vabastamist massihauast.

Vene propaganda tuumaks on Vladimir Putini levitatav ajaloonarratiiv, mille järgi Ukraina on ilma omaenda ajaloo ja identiteedita kunstlik riik. Ukrainlaste ajalooliste esivanemate maana kujutatakse hoopis Venemaad. Sellise eesmärgi teenistusse on rakendatud terve sümbolite poliitika arsenal. Mais pandi Hersonis Kremli partei Uhtse Venemaa initsiatiivil üles plakatid Puškini, Suvorovi ja vürst Potjomkini portreede ja tsitaatidega. Plakatid ülistavad imperiaalset laienemist Musta mere põhjakaldale ning kuulutavad, et „Herson on Vene ajaloo linn“. Uhisest minevikust peaks aga tulenema ühine tulevik: referendumikampaania loosungiks oli „Igavesti Venemaaga“. „Vene päeva“ 12. juunil, mis 1992. aastast on olnud riiklik püha, tähistati ka okupeeritud territooriumidel. Iroonilisel kombel tähistatakse selle päevaga Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi suveräänsusdeklaratsiooni. Selle ratifitseeris Venemaa ülemnõukogu 1990. aastal ja see aitas lagundada NSVL-i, mida Moskva praegu nii innukalt taastada soovib.

Kuid paistab, et Vene imperiaalsest ajaloost ukrainlaste lojaalsuse võitmiseks ei piisa. Lubavam on rõhuasetus nõukogude minevikule, eriti vanema generatsiooni puhul. Tänavatele on antud tagasi nende endised nimed, mida need kandsid enne 2015. aasta dekomuniseerimislainet. Pole selge, kas see on toimunud kohalike kollaborantide initsiatiivil, kes kannavad vimma Maidani pärast, või Vene okupantide tahtel. Samuti on uuesti püstitatud Lenini kujusid, näiteks Henitšeskis ja Nova Kahhovkas. Jällegi on see mõneti irooniline, sest vahetult enne invasiooni peetud kõnes süüdistas Putin Leninit Ukraina riigi loomise eest.

Vene võimud ise muidugi Leninist ega nõukogude ideoloogiast ei hooli. Aga uussovetlik Ukraina paistab neile kui antipood tänasele Maidani-järgsele Ukrainale, mida Kreml nimetab „Venemaavastaseks projektiks“. Seetõttu on rüüstatud ja hävitatud memoriaale, mis meenutavad Euromaidani, Taevast Sadakonda – nii nimetatakse neid 100 inimest, kelle tappis Maidanil snaperituli – või viimasel kaheksal aastal Donbassis langenud Ukraina sõdureid. Mõistagi kõrvaldatakse Ukraina rahvussümboleid nagu kolmhark.

Kuid okupeeritud territooriumidel on Moskva sümbolite poliitika keskmeks „Suur Isamaasõda“ ja „võidupüha“. Võit Teises maailmasõjas on juba kakskümmend aastat Putini režiimi mälu poliitika tugisammas. 2014. aastal mängis selle mälestustamine peamist rolli Krimmi anneksiooni õigustamises ja venemeelsuse mobiliseerimises nn „Vene kevadel“. Praegu esitletakse invasiooni Ukrainasse kui võitlust „Ukraina fašismi“ vastu, mis kordab Venemaa missiooni aastatel 1941–1945.

Moskva lootis, et võidu aastapäev 9. mail annab okupeeritud territooriumidel venemeelse

propagandistliku efekti. Korraldati nõukogude stiilis tähistamisi, mille sihtgrupiks oli vanem generatsioon. Neid sisustasid „surematu polgu“ mälestusmarsid ja nõukogude laulude avalikud esitused. Okupandid väitsid – valelikult –, justkui olnuks võidupüha tähistamine Ukrainas keelatud ja et „vabastatud“ ukrainlased on nüüd saanud vabaks seda tegema. 9. mail heiskasid okupatsioonivõimud sirbi ja vasaraga võidulipu Vene lipu kõrvale, lootes jällegi nõukogude sümbolite väele.

Kuid tõenäoliselt kõige kentsakam sümbol on olnud Babuška Z, mis kevadel hakkas kummitama okupeeritud territooriumide ja ka Venemaa seintel, T-särkidel ja postkaartidel. See meem põhines lühikesel videol sellest, kuidas Ukraina sõdurid tulid süüa tooma ühele vanale naisele, kes saabus punase Nõukogude lipuga neid kui vabastajaid tervitama. Kui ta taipas, et need on hoopis Ukraina sõdurid, andis ta pakutud toidu tagasi. Vene propagandistidele oli see otsekui taeva kingitus. Üks kõrgemaid ametiisikuid Sergei Kirijenko avas mais, kohe kui okupeeritud territooriumid olid tema vastutuse alla antud, oma külaskäigul Mariupolisse ausamba tolele „kangelannale“.

Ukraina vastupanu

Vahetult pärast Vene vägede invasiooni leidsid aset suured ukrainameelsed okupatsioonivastased demonstratsioonid paljudes linnades, sh Hersonis, Melitopolis ja Enerhodaris. Videoülesvõtted näitavad, kuidas isegi külades karjuvad vihased inimesed okupantide peale või tõkestavad tankide liikumist.

Vähem nähtavad, kuid levinumad ja tänini jätkuvad on muud, mitte nii otseselt poliitilised vastupanuvormid. Paljud inimesed on mitteametlikult organiseerunud oma naabruskonnas vastastikuse abi pakkumiseks, et toetada vanu ja väeteid, korraldada evakueerumist ning tuua okupeeritud piirkondadesse salaja humanitaarabi. Võib rääkida Ukraina kodanikuühiskonna vintskusest või lihtsalt imetleda inimeste vaprust.

Protestide korraldajad või need, keda peetakse aktivistideks eksikombel, riskivad sellega, et neid röövitakse, piinatakse ja tapetakse. Sellegipoolest on pidevalt organiseeritud ukrainameelseid massilisi kiirkogunemisi, mis lähevad ruttu laiali, niipea kui kohale jõuavad patrullid. Isegi praegu kõrvaldatakse avalikest kohtadest salaja Vene lippe, hoonetele vööbatakse Ukraina sümboleid ja värve, levitatakse lendlehti, mis teatavad Ukraina armee peatsest saabumisest, hoiatavad Vene passi võtmise eest või naeruvääristavad kollaborante. Kollane triip ja ukraina täht I, mis vene kirillitsast puudub, on saanud avalikus ruumis Ukraina vastupanu sümboliteks.

Teine vastupanuvorm on kodanikuallumatus. Kui Hersoni uue administratsiooni „haridusosakonna juhataja“ kutsus juunis kokku kohalikud õpetajad ja koolijuhid, siis enamik neist lahkus koosolekult, kui sai teada okupatsioonivõimude plaanist asendada olemasolev õppekava Vene süsteemil põhinevaga.

Kõige radikaalsem vastupanuvorm on kindla sihtmärgiga sabotaaž: sildade, raudteeliinide või sõjalise infrastruktuuri hävitamine ning kollaborantide ründamine. Mõnel juhul pole rünnakud niivõrd poliitilised, vaid ajendatud tulidest ressursside ümberjagamise üle. Üldiselt on olnud märke, et okupeeritud territooriumidel on pead tõstmas partisaniliikumine, mida toetavad Ukraina relvajõud ja salateenistused.

Kollaboratsiooni viiskümmend varjundit

Iga okupatsioonivõim sõltub kollaboratsioonist. Et saavutada kontroll okupeeritud territooriumide üle, on okupantidel tarvis ligipääsu kohalikele võrgustikele, teadmist kohalikest tingimustest ja halduskogemusest. 2014. aastal Krimmis sai Venemaa tugineda laialdasele kollaboratsioonitahtele. 2022. aastal on kollaborantide värbamine osutunud raskemaks.

3. märtsil võttis Ukraina parlament vastu kaks seadust, mis kriminaliseerisid kollaboratsiooni. Esimene kriminaliseerib koostöö agressorriigiga, selle relvaüksustega või okupatsioonivõimudega; see karistab ka okupatsioonivõimu avaliku toetamise eest ning Venemaa Ukrainavastase rünnaku ja territooriumide okupeerimise avaliku eitamise eest. Seadus näeb ette vangistuse kuni 15 aastat. Kuni kolmeaastase vangistusega on karistatav venemeelse propaganda levitamine, eriti haridusja akadeemilistes asutustes. Teine seadus piirab süüdimõistetud kollaborantide õigusi. Neil on keelatud kandideerida avalikesse ametitesse, teenida relvajõududes ning pääseda ligi riigisaladustele. Sõja esimese üheksa kuuga registreeris riiklik politsei umbes kaks tuhat kollaboratsioonismiga seotud kriminaalasja; 347 inimest on tunnistatud kahtlusalusteks ja kohtutesse on saadetud 206 süüdistust. Mõned kohtuotsused on juba langetatud, enamasti tagaselja, sest süüalused asuvad okupeeritud territooriumidel.

MTU Tšesno („Aus“) koostöös Korruptsiooni Ennetamise Agentuuriga on koostanud kollaborantide andmebaasi. Digitaalse ülemineku ministeerium palub *chatbot*'i kaudu kõikidel anda teada kollaborantidest okupeeritud territooriumidel.

Kollaboratsiooni õiguslik määratlus on üks asi, inimeste käitumine okupatsiooni all ja nende motiivid on midagi muud. Kollaboratsioon ulatub okupatsiooni avalikust toetamisest ideoloogiliste veendumuste tõttu kuni kollaboratsioonini konkreetsetes olukorras, võib-olla näiteks pärast ähvardamist vägivallaga või šantaaži tõttu või rahalise kasu ootuses. Sageli pole võimalik neid kahte eristada. Paljudel juhtudel käivad ideoloogilised veendumused käsikäes võimalusega maksta kätte oma poliitilistele vastastele.

Neil, kes 2014. aastal toetasid Krimmi annekteerimist ja „Vene kevadet“ ning kaotasid töö või mõisteti süüdi Ukraina-vastase tegevuse eest või põgenesid vahistamise vältimiseks Venemaale, avaneb nüüd võimalus uuesti võimule tulla. Üks silmapaistev näide on Volodõmõr Saldo, Hersoni endine linnapea (2002–2012) ja Ukraina parlamendi liige (2012–2015), kes on olnud kollaboratsioonistliku Hersoni sõjalistsiviiladministratsiooni juht 2022. aasta aprillist. See käib ka salateenistuste, politsei ja sõjaväe endiste liikmete kohta, kes on läinud võimudega vastuollu või kannavad vimma oma tööandja vastu.

Kollaborantide hulgas leidub ka palju kohalikke volikoguliikmeid parteist Opositsiooniplatvorm, mis on Opositsioonibloki järglane, mis oli omakorda ekspresidendi Viktor Janukovõtši Regioonide Partei järglane. Vene invasiooni alguses peatati Opositsiooniplatvormi tegevus kahtlustuste tõttu sidemetes Venemaaga ja nende parlamendifraktsioon saadeti laiali.

Aga teisteski parteides ei puudu mustad lambad. Üks tuntud juhtum on Oleksi Kovaljov,

kes istus Ukraina parlamendis Volodõmõr Zelenskõi partei Rahvateenrid ridades, kuid läks aprillis tagasi oma kodulinna Hersoni oblastis. Ta väitis, et tahab olla koos oma valijatega, kuid tegelikult naasis ta selleks, et kaitsta seal oma ärihuve. Juulis sai teatavaks, et venelased on nimetanud Kovaljovi Hersoni oblasti „valitsuse“ liikmeks; selle eest kuulutati ta riigireetmise eest tagaotsitavaks. Pärast esimest ebaõnnestunud atentaati juunis tapeti ta augustis.

Ka mõned blogijad ja kohalikud ajakirjanikud on ennast okupantide käsutusse andnud. Mõned on läinud okupantide poolele ideoloogilisest veendumusest. Näiteks Kirill Stremousov oli liikunud aastaid venemeelsetes ringkondades ja levitas COVID-19 pandeemia aegu konspirooloogilisi ideoloogiaid. Pärast okupatsiooni sai temast Hersoni asekomandör. Ta suri 9. novembril, vahetult enne venelaste taganemist, Hersonis autoõnnetuses. Teisi kollaborante on jällegi motiveerinud ärihuvid ja nad püüavad saavutada soodsaid tehinguid okupatsioonivõimudega. Sageli täiendavad eri motiivid üksteist.

Mida kauem okupatsioon kestab, seda suuremaks kasvab kollaboratsioonisurve. See käib niihästi munitsipaalteenistuste juhtide kui ka lasteaiajuhatajate kohta. 2022. aasta suvel jätsid ettevalmistused referendumiks ja kooliaasta algus kompromissideks vähe ruumi. Survet suurendas ka Kiievi valitsus, saates tugevaid hoiatusi kriminaalkaristustest kollaboratsiooni eest ning eriti referendumide organiseerimises osalemise eest. Aga hiljem on Ukraina valitsus hoidunud edasiste õiguslike meetmete rakendamisest, kuna Vene passi võtmise kriminaliseerimine oleks nende silmis juba kontraproduktiivne. Nelja Ukraina oblasti liidendamine Venemaaga 2022. aasta septembris kitsendas veelgi võimalusi kollaboratsiooni vältida.

Haamri ja alasi vahel: linnapead ja ettevõtjad

Algusest peale hakkasid okupandid avaldama survet okupeeritud alade linnapeadele ja volikogudele, teades, et nende koostöö ja toetus on keskse tähtsusega okupantide tegevuse legitimeerimisel ja nende vastaste demoraliseerimisel. Neid, kes avaldasid vastupanu, kimbutati füüsiliselt ja psühholoogiliselt; paljud vangistati, mõningaid piinati ja isegi tapeti. Need, kes korraldasid evakueerimist ja humanitaarabi, riskisid vangistuse ja isegi hukkamisega, samas kui need, kes töötasid selle nimel, et kommunaalteenuseid käigus hoida, riskisid kollaborandiks kuulutamise ja neil, kes põgenesid, õnnestus päästa ennast ja oma perekond, kuid mahajääjad hakkasid neid sageli süüdistama isekuses.

Hersoni linnapea Ihor Kolõtšajev jäi okupatsiooni esimesel kahel kuul ametisse. Ta deklareeris avalikult oma lojaalsust Ukraina riigile, toetas ukrainameelseid proteste ja täitis oma ametikohuseid. Ukraina president autasustas teda medaliga vaprus eest. Ukraina lipp lehvis raekoja katusel kuni aprilli lõpuni. Intervjuudes Ukraina meediale rõhutas Kolõtšajev, et ta poleks saanud linnast lahkuda ja jätta maha kodanikke, kes olid ta valinud. Aga ta kritiseeris ka Ukraina valitsust, et see pole andnud temataoliste avaliku võimu kandjatele selgeid juhtnööre. Enamik Hersoni elanikke usaldas teda, kuid ringles kuulujutte ka selle kohta, miks okupandid teda nii kaua ametis hoiavad. Teda süüdistati erahuvides, peamiselt põllumajandussektoris.

Aga võib-olla arvestasid okupandid, et neile on kasulik pidada ametis suure linna linnapead, kes on tuntud oma pragmaatilisuse poolest. Näiteks enne Vene invasiooni oli

Kolõtšajev seisnud vastu Krimmi veevarustuse blokeerimisele Põhja-Krimmi kanalis. See juhtum oli iseendast erandlik. Juhtivad rahvaesindajad Hersoni oblasti kõigis ülejäänud 49 omavalitsuses ja maakonnas kas põgenesid, arreteeriti või asusid avalikule koostööle.

Kuid Kolõtšajev ei püsinud erandina kaua. 25. aprillil hõivasid Vene sõdurid Hersoni linnavalitsuse ja panid ametisse uue administratsiooni. Kolõtšajev pidi vabastama oma kabineti, kuid kuulutas, et jääb linna ja jätkab oma kohuste täitmist. 28. juunil arreteeriti ta süüdistatuna koostöös Ukraina sabotööridega ja hiljem ei ole teda enam nähtud.

Mariupoli linnapea Vadõm Boitšenko juhtum on teistsugune. Ta oli töötanud oligarh Rinat Ahmetovi äriimpeeriumi ühe juhina ja 2015. aastal valiti ta linnapeaks. 2019. aastal kandideeris ta Verhovna Radasse venemeelse Opositsioonibloki ridades. Kuid ta tegutses üha iseseisvamalt ja sai linnakodanike seas oma progressiivse poliitikaga populaarseks. Uhel päeval, kui Vene sõjavägi oli Mariupoli juba sisse piiratud, ei olnud Boitšenkol enam võimalik linnalähedasest maakohast linna tagasi pöörduda.

Ta jäi küll vormiliselt ametisse ja oli linnapeana aktiivne populaarses sotsiaalmeediakanalis Telegram. Reaalsuses sai ta aga väga vähe ära teha Mariupoli elanike abistamiseks nende tohututes kannatustes. Tema Telegrami-sõnumid äratasid pahameelt paljudes, kes tema lugu ei uskunud ja tundsid, et linnapea oleks pidanud jääma oma kaaskodanike juurde. Seda rahulolematust kasutasid okupandid oma propagandas ära.

Ka ettevõtjad kohtavad okupeeritud territooriumidel suuri probleeme. Nende tarneahelad on läbi lõigatud, nende toodangut ja omandit on sageli rüüstatud (see on probleem eriti põllumajanduses, mis on kaotanud palju saake ja tehnikat). Kui ärid ei allu survele ega tee koostööd, võtavad okupandid või venemeelsed konkurendid need üle.

Okupeeritud territooriumidelt lahkumine ei ole sageli võimalik: peale sotsiaalse vastutustunde, mis on eriti tugev kohalike elanike kriitilisi vajadusi rahuldavates ärides (nt apteegid ja pagaritöökojad), raskendavad kolimist Ukraina kontrolli all olevatele territooriumidele ka kulud. Ukraina riik ei suuda säärastel juhtudel finantsabi pakkuda, mistõttu kolimine tähendab suurt rahalist koormust, eriti suurte äride jaoks.

Need, kes otsustavad jääda, riskivad sellega, et Ukraina võimud süüdistavad neid kollaboratsionismis. Uue kollaboratsioonivastase seaduse järgi on „majandustegevus koostöös agressorriigiga“ kuritegu. Koostööd defineeritakse muuhulgas kui enda registreerimist okupatsioonivõimude juures (nt põllumajandusettevõttele ajutise loa taotlemine); kui maksude maksmist okupatsioonivõimudele ning kui koostööd tarnijatega Venemaalt. See on pannud kohalikud ärid peaaegu võimatusse olukorda.

Kuid augustis tegi Ukraina valitsus ettepaneku seadusemuudatusteks: lubatud on teatavad erandid, eriti põllumajanduses, logistikas, ravimite tootmises ja müügis, humanitaarabis ja teistes tegevustes, mis on elanikkonna heaolu seisukohalt mõõdapääsmatud. Nende paranduste järgi on karistatav ainult vabatahtlik kollaboratsioon. Parlament ei ole neid parandusi aga veel vastu võtnud.

Haridussüsteem

Kuigi kogu Ukraina haridussüsteem on pärast 24. veebruari 2022 pistnud rinda tohutute väljakutsetega, on olukord okupeeritud territooriumidel eriti troostitu. Sõjaseisukorra kehtestamisega invasiooni esimesel päeval suleti koolid ja muud haridusasutused ja lapsed saadeti kaheks nädalaks koolivaheajale. Kui märtsis selgus, et sõda niipea ei lõpe, soovitas haridusministeerium minna üle digiõppele. Seal, kus see võimalik ei olnud, soovitati koolidel pakkuda lastele psühholoogilist tuge. Koolidel ja muudel asutustel paluti ka informeerida õpilasi ja nende perekondi pidevalt kohapealsest olukorrast ja evakueerumisvõimalustest ning aidata organiseerida tsiviilkaitset.

Arvutul hulgal koolimaju on saanud kahju või hävinud ja sajad tuhanded õpilased ja õpetajad on põgenenud maa teistesse osadesse või välismaale. Haridusministeeriumi andmetel oli juuni alguseks riigist lahkunud 26 000 ukraina õpetajat. Enamik neist jätkas õpetamist internetis. 2022. aasta mai seisuga jäi okupeeritud aladele umbes 800 kooli. Okupatsioonivõimud ärgitasid neid uuesti uksi avama, et näidata kodanikele tagasipöördumist „normaalse elu“ juurde ning pühitseda „rahu“, mille Venemaa olevat rahvale toonud. Kaugõpe, mida Ukraina koolid olid viljelenud juba kahel pandeemia-aastal, muutus vastupanuaktiks.

Aprilli alguses lubas haridusministeerium koolidel iseseisvalt otsustada, millal kooliaasta lõpetada. Neid instrueeriti eksameid ära jätma ja kõiki õpilasi järgmisse klassi üle viima. Ministeerium lubas, et iga lõpetaja saab tunnistuse. Kuid okupeeritud alade õpilased pidid oma tunnistusele järele tulema Ukraina kontrollitud territooriumile.

Riiklikud küpsuseksamid – mis pärast nende sisseviimist 2008. aastal olid edukalt kahandanud haridussektori korrupsiooni – kohandati ümber uuele olukorrale. 2021./2022. õppeaasta riigieksamid neljas aines asendati ühe ühendeksamiga. See viidi läbi riigi okupeerimata osades ja teistes Euroopa riikides kolmel päeval. Esimesel sessioonil juulis tegid eksami 187 000 abiturienti 250 kohas Ukrainas ja 40 linnas üle Euroopa – muljetavaldav korralduslik saavutus.

Septembris, 2022./2023. õppeaasta alguses surusid okupatsioonivõimud peale sunniviisilise integratsiooni Vene süsteemiga. Õppekeel okupeeritud aladel on nüüd vene keel ja õppekava on üle võetud Venemaalt, millel on eriti suur mõju ajaloo õpetamisele. Aga asi ei ole ainult õppekeeles ja -kavas. Moskva kuulutas, et koolid peavad kasvatama lapsi ka „Vene patriootideks“.

Kollaboratsioonivastane seadus kriminaliseerib „agressorriigi propaganda levitamise haridusasutustes“ ja „tegevused, mis on suunatud agressorriigi akadeemilise agenda edendamisele“. Reintegratsiooni ministeerium on soovitanud õpetajatel õpetamine lõpetada juhul, kui see enam ei vasta Ukraina standarditele, ning on lubanud jätkata õpetajatele palga maksmist. Kuigi seadus peab Vene õppekava järgi õpetamist kollaboratsiooni vormiks, jääb see karistamata, kui õpetajad suudavad tõestada, et tegid seda surve all.

Uue õppeaasta eel hakkasid Moskvast kohale määratud ametiisikud kasvatama survet õpetajatele ja koolidirektoritele. Mõned arreteeriti. Need, kes keeldusid koostööst, asendati värvati vabatahtlikke, paljud neist Venemaalt. 2022. aasta juuli lõpu seisuga raporteeriti, et 200 õpetajat Venemaalt on pannud ennast kirja tööks Ukrainas. Vanematele avaldati survet: mõnede teadete järgi ähvardati neid vanemlikest õigustest

ilmajätmisega, kui nad keelduvad oma lapsi panemast Vene võimude kontrolli all olevatesse koolidesse.

Mariupol on eriti ilmekas näide koolisüsteemi venestamisest. Niipea kui okupandid tulid selles laastatud ja inimestest tühjaks jäänud linnas võimule, teatasid nad, et kooliaasta pikeneb 1. septembrini. Linna jäänud lastele korraldati suvekursusi, et „parandada nende vene keele oskusi“.

Mais tuvastasid okupatsioonivõimud Mariupolis kõigest 53 õpetajat, kes olid valmis koostööd tegema – linnas, mille elanikkond oli enne invasiooni pool miljonit. Nemad saadeti Venemaale Doniäärsesse Rostovisse ümberõppele. Pärast programmi läbimist anti neile vene keele ja Vene ajaloo õpetaja ametlik diplom. Et korvata personalipuudust, saadeti Mariupolisse õpetajaid ja kasvatajaid ka Donetsk „rahvavabariigist“.

Mariupolist põgenenud õpetajad on teinud mitmeid algatusi õpetamise jätkamiseks Ukraina standardite järgi. Üks neist, eralütseum, mille asutasid Mariupoli 56. kooli õpetajad, annab lastele koolitunde, ükskõik kus need ka viibiksid. Aga muidugi ei saa digiõpe olla püsiv lahendus. See nõuab ligipääsu internetile, tekitab probleeme töötavatele vanematele, kellel on väiksed lapsed, ja paneb perekonnad ohtu juhul, kui okupatsioonivõimud „põrandaaluse“ koolitamise keelavad.

2017. aastal alustas Ukraina haridusreformi eesmärgiga ühtlustada koolisüsteem Euroopa standarditega. Reform edenes jõudsalt, hoolimata pandeemia tekitatud enneolematutest probleemidest. Nüüd ohustab kõiki neid jõupingutusi sõda. Olukord on sarnane ka ülikoolides. Okupeeritud territooriumidel pandi ametisse lojalistlikud juhtkonnad ja rektorid. Haridusministeerium Kiievis kuulutas, et Ukraina ülikoolid on okupeeritud territooriumidelt evakueeritud ning et tööd, mis tehakse nende ruumides okupantide juhtimisel, ei tunnustata.

Ilmekas näide on Hersoni Riiklik Ülikool, mis nagu muud ülikoolid okupeeritud territooriumidel läks invasiooni esimesel päeval üle *online*-õppele. Pärast Hersoni vallutamist 2022. aasta märtsi alguses korraldasid õppejõud teistest Ukraina piirkondadest, Euroopast ja USA-st loengusarja pealkirjaga „Akadeemiline sild“, et näidata solidaarsust ülikooli tudengitega. Julgeolekukaalutlustel oli võimalik registreeruda anonüümselt. Aprillis kolis enamik Hersoni ülikooli haldusaparaadist Ivano-Frankivskisse Lääne-Ukrainas, et jätkata seal *online* õpetamist. Paljud professorid ja üliõpilased olid põgenenud muudesse Ukraina osadesse või välismaale.

14. juunil võtsid Vene väed oma valdusse Hersoni ülikooli peahoone ja arreteerisid prorektor Maksõm Vinnõki. Hiljem teatati, et ta on jõudnud turvaliselt Kiievi kontrollitud territooriumile. Vajades uut „rektorit“, nimetasid okupandid ametisse Tetjana Tomilina, kes oli 2014. aastast peale tuntud oma venemeelsete vaadete poolest.

Tomilina biograafia on nagu tüüpilisel kollaborandil. Ta on Hersoni ülikooli vilistlane diplomiga vene keeles ja kirjanduses ning juuras. Ta juhtis mitmeid aastaid ülikooli juures asuvat akadeemilist lütseumi, mis valmistas keskkooliõpilasi ette ülikooliõpinguteks. 2014. aastal propageeris ta sotsiaalmeedias „Novorossija“ projekti. Selle tagajärjel jäi ta oma ametikohast ilma, milles ta süüdistas oma ukrainameelseid kolleege. 2015. aasta teleintervjuus väitis ta, et Hersonis asub salajane Ameerika biolabor, mis kujutab endast

elanikkonnale ohtu. Intervjuus oma plaanide kohta pärast rektoriks nimetamist lubas Tomilina likvideerida väidetava korrupsiooni ning ütles, et Hersoni üliõpilastel lubatakse kaitsta MA ja PhD kraad Moskva Riiklikust Pedagoogikaülikoolis. 12. septembril sooritati Tomilinale atentaat, milles ta jäi ellu.

Kui venelased novembris Hersonist taganesid, evakueeriti ka „Hersoni ülikool“ ja Vene allikate järgi jätkab see õpetamist *online*. Ivano-Frankivskis paikneva Hersoni ülikooli rektoraat on üliõpilasi hoiatanud, et vaenlase poolt üle võetud ülikoolides kaitstavaid kraade väljaspool Venemaad ei tunnustata. Seevastu Ukraina kraadid võimaldaksid kandideerida magistrija doktorikursustele Euroopas. Ülikool reklaamib spetsiaalseid stipendiume Hersonist pärit üliõpilastele. Käesoleval õppeaastal *online*-kursused jätkuvad.

Okupatsioonist vabastamine: väljakutsed lühikeses ja keskmises perspektiivis

Uhendkuningriigi kaitseministeeriumi detsembrikuistel andmetel on Ukraina suutnud vabastada 54% territooriumist, mille Venemaa oli pärast 2022. aasta veebruari vallutanud. Aga minna on pikk tee, enne kui seal sõjahaavad paranevad. Ukraina ees on mitmeid väljakutseid, mis takistavad kiiret taastumist. Uks on julgeolek: demineerimistöo maht on tohtu ja iga päev ilmub teateid plahvatustes vigastatud elanikest. Veelgi laastavamad on raketirünnakud. Venemaa pommitab lakkamatult Hersoni, nagu ka septembris vabastatud Harkivi oblasti osi. Herson, Kupjansk ja Vovtšansk olid vabastamisel peaaegu puutumata: nüüd hävitatakse neid linnu järjepidevalt.

Sellega on seotud depopulatsiooni probleem. Suur osa elanikest küüditati enne vabastamist Venemaale ning depopulatsioon on Vene pommirünnakute tõttu jätkunud. Ilmekas näide on Lõptsi vald Harkivi oblastis, Vene piiri lähedal. See koosneb 17 külast, mis kõik septembri keskel vabastati. Invasioonieelsest 13 500 elanikust oli novembriks alles jäänud ainult 1900. Mõned külad on täiesti tühjad.

Eluoluline infrastruktuur – teed ja sillad, transpordiühendused, elektri- ja gaasivõrk, veevarustus, küttesüsteemid ja kommunikatsioon – on hävitatud. Nende taastamine on tohtu finantsiline, organisatoorne ja tehniline väljakutse. Tervishoiuteenused, mille järele on suur nõudmine, sest paigalejäänute hulgas on palju vanu inimesi, pole sageli üldse saadaval, eriti maal. Kohalik võim püüab organiseerida mobiilseid meditsiinibrigaade ja kasutada telemeditsiini, milleks on aga vaja mobiilseid generaatoreid ja Starlinki terminale.

Kuna suur osa elamufondist on kahjustunud, pole paljudel inimestel kusagile naasta. Paljud administratiivhooned, koolid, kultuurikeskused ja kohalikud haiglad on hävitatud või rüüstatud. Isegi põhiteenustega – posti, pensionide, pangateenuste, kaubanduse, kütusega jne – varustamine nõuab suuri logistilisi operatsioone.

Noorte ja lastega perede tagasitulek sõltub ka töökohtade saadavusest. Juba enne Vene invasiooni oli tööhõivega Ukraina ääremaa del probleeme. Nende piirkondade taastumine sõltub endiste elanike tagasitulekust, aga pideva pommitamise, kütteprobleemide ja elektrikatkestuste tõttu kõhklevad võimud neid tagasi lubamast.

Hersoni vabastamine näitas taas kord, et Vene mantral Ukrainast kui nurjunud riigist pole vähimatki seost reaalsusega. Ukraina politsei, SBU ning sõjalis-tsiiviladminstratsioon saabusid kohale samal päeval, kui venelased lahkusid, ning toetasid Ukraina armeed demineerimisja stabiliseerimistöodes. Kohe hakati tegelema interneti ja telekommunikatsiooni infrastruktuuri taastamisega; linnakeskuste pandi üles Starlinki terminalid, et võimaldada inimestel helistada oma perekondadele ja sõpradele Ukrainas ja välismaal. Ukraina mobiiltelefoniside pakkujad Kyivstar ja Vodafone seadsid sisse avalikud wi-fi tsoonid.

Esimesed pensionid maksti välja sularahas esimesel nädalal pärast vabastamist tänu reintegratsiooni ministeeriumi ja Ukraina postiameti koostööle. Viimane avas oma esimesed kaks haru neljandal päeval ja Nova Pošta – peamine postiteenuste eraettevõtte Ukrainas – avas samuti kontori. Kaks suurimat Ukraina panka, Oštšadbank ja Privatbank, avasid esimesel nädalal uuesti oma harud. Ukraina raudteede juht külastas Hersoni linna vabastamise teisel päeval; raudteeühendus Kiieviga taastati kümne päevaga. *Last but not least*, Ukraina president Volodõmõr Zelenskõi külastas Hersoni kolmandal päeval pärast vabastamist. Need sümboolselt äärmiselt tähtsad sammud näitasid riigi, kodanikuühiskonna ja ettevõtete võimet teha koostööd Ukraina suveräänsuse, õigusriikluse ja avaliku korra taastamiseks vabastatud aladel.

Ometi ei saa alahinnata väljakutseid, mis vabastatud territooriumidel keskmises perspektiivis Ukraina ees seisavad. Nende hulka kuulub varemtes infrastruktuuri taastamine jätkuva pommitamise all; küüditatud Ukraina kodanike tagasitoomine Venemaalt; Ukraina kodanike kallal toimepandud kuritegude dokumenteerimine ja uurimine; vaesusega võitlemine ja sotsiaalteenuste pakkumine, eriti kõige haavatavamatele; ning Vene haridusja sümbolipoliitika tagasipööramine. Ka seisavad hiiglaslikud ülesanded üleminekuaja õigusemõistmise ees. Eriti tundlikuks teemaks jääb kollaborantide vastutusele võtmine. Tuleb võtta õppust Euromaidani-järgse Ukraina kogemusest, mis karistas politseivägivalda ja kohalike eliitide äraandlikkust liiga leebelt ja liiga hilja. Teisalt mäletab vanem generatsioon, millised kahtlustused saatsid nõukogude kodanikke, kes olid elanud natsiokupatsiooni all. Seega on tähtis tegutseda hoolikalt ja suuremeelselt, nii et kriminaalvastutus ei välistaks hilisemat amnestiat.

Kollektiivse trauma leevendamiseks peaks üleminekuaja õigusemõistmine andma tunnustuse ja hääle neile, kes kannatasid, ning mälestama ohvreid. See peaks muutma leppimise võimalikuks mitte üksnes üldriiklikul, vaid ka kohalikul tasandil: okupatsioon on ühiskonda ja kohalikke kogukondi lõhestanud ning lõhet süvendavad vastastikused süüdistused kollaboratsioonis.

On põhjust loota, et leppimine ja avalik dialoog osutuvad Ukraina ühiskonnas nüüd hõlpsamaks kui pärast 2014. aastat. Täna on riik ühtsem kui kunagi varem, seistes vastamisi ühise vaenlasega. Aga 2014. aastal okupeeritud territooriumide taasloomine on raskem väljakutse. See nõuab pikemat üleminekuperioodi, võimalik, et ka rahvusvahelist vahendamist.

Footnotes

1. Tauria kubermang oli Vene impeeriumi territoriaalüksus 1802. aasta ja Oktoobrirevolutsiooni vahel. Sellesse kuulusid Krimm ja rannikualad, mis piirnesid

EUROZINE

Dnepriga läänes ja Berdjanskiga idas. See vastab laias laastus Ukraina Hersoni ja Zaporizžja oblastite osadele, mille Venemaa on praeguseks taas okupeerinud. 2022. aasta aprillis nõudis Krimmi saadik riigiduumas Mihhail Seremet, et see kubermang taastataks ning annekteeritaks Aasovi mere rannikualad kuni Krimmini.

Published 30 May 2023

Original in **German**

Translation by **Märt Väljataga**

First published in **Osteuropa (German version); Vikerkaar (Estonian version); Eurozine (updated English version)**

Downloaded from eurozine.com (<https://www.eurozine.com/terror-kollaboratsioon-ja-vastupanu/>)

© Tatiana Zhurzhenko / Osteuropa / Vikerkaar / Eurozine